

Egy népi viseletdarab: a szűr múltja és jelene¹

A korszerű néprajzi kutatás és a korszerű néprajzi muzeológia egyaránt feladatának tekinti azoknak a kérdéseknek a vizsgálatát, amelyeket a „tárgyak élete” címszóval jelöl a néprajztudomány. Az indokolja ezt, hogy vannak különösen „beszédese” tárgyak, amelyek, ha „szóra bírjuk” őket, sokat elárulnak az e tárgyakat létrehozó, velük élő társadalmi rétegek gazdasági, kulturális és politikai viszonyainak alakulásáról, az embernek a tárgyakkal való kapcsolatáról. Ilyen, a történeti változásokra különösen „érzékeny”, jól megszólaltatható tárgyak a népviselet egyes darabjai, s köztük különösen az igen nagymúltú szűr, amely — amint látni fogjuk — nemcsak népművészeti értékei miatt érdemel megkülönböztetett figyelmet, hanem szótörténeti és ipartörténeti vonatkozásai miatt is.

A szűr mint anyagnév a TESZ (A Magyar Nyelv Történeti és Etimológiai Szótára) értelmezése szerint azonos a szürke melléknév („griseus”) elavult szűr alapszavával (szókincsünk finnugor eleme), annak jelentéstani szempontból elkülönült változata. „Eredeti melléknévi használatából »durva posztó« jelentésű főnévvé jelentéstapadással vált, mégpedig olyan jelzős kapcsolatokban, amelyekben egy posztófajta színére vonatkozott”. A színnév anyagnévvé fejlődése lehetséges, nem is ritka. Az anyagnév és a belőle készült ruhadarab fejlődése részben ismét jelentéstapadásos elvonás, részben ráérzés eredménye: v. ö. *daróc*.

A szűr szavunk 1518-ban már előfordul „felsőruha” jelentésben, 1524-ben a szűr annyit mint „darócuha, durva posztó”, 1522-ben megjelenik a Szűrös családnév, 1570-ben egy *Nicolaus Szürszabó*-t említenek forrásaink, mint kézműiparost, mesterembert.

A szűrposztó durva fedőszőrű juhajták, az ún. racka-félék gyapjából készül, az *Ovis aries hungaricus*, azaz *magyarjuh* és az *Ovis aries dacicus*, vagyis a *purza*, *birszán*, *erdélyi juh* termékeiből, amelyeknél a XVIII. század végén megjelent merinóig az európai parlagi birkaajták is jobb minőségű posztót (*karasia*, *rása* stb.) nyújtottak urak, polgárok, gazdag parasztok számára. A gyapjútextil készítése — a nemezzel együtt — a honfoglalás előtt már házifoglalkozás lehetett az őtörök jövevényszavak tanúsága szerint, készítését a keleti népterületen még máig is gyakorolják, itt-ott hegyi patakok partján *kallók*, *ványolók* is működnek.

Az abaposztó színe az eredeti gyapjú szerint lehet fehér, szürke, barna, fekete; iparosok kék és zöld színűre is festették. A *posztócsapó* mesterség régi céhes ipar is, amely a XIX. század eleje körül manufaktúrák, gyárak termékeivel nem bírja a versenyt. A szűr mint felsőruha és a hasonló anyagú egyéb viseleti darabok: mint a *condra*, *zeke*, *szokmány*, *daróc*, *kankó*, *csuklya szürnadrag* részére néhány erdélyi üzem — köztük a híres nagyszebeni — a két világháború közt is állított elő megfelelő anyagot, és exportált is Magyarországra a szürszabók számára. Itt cifraszűrnek; munkaruhának dolgozták fel a még működő mesterek, főként az Alföldön. Szegeden az ilyen anyaggal foglalkozó iparost „gorombaszabó”-nak nevezték a kelme minősége után. Gondoljunk *Tömörkény István* egyik elbeszélésére: a régi Szegeden, ifjúkorában az áldott jó lelkű Somogyi gorombaszabó mezős udvarán sütogették késő délutánonként a jobbnál jobb húsokat a város bohémjai, aranyifjai, literátusai és „zenegrófjai”, s olyan illat terjengett szerte, hogy attól a part melletti bögösorrú búzás hajó magától is megindult volna, ha nem lett volna lemacskázva. 1930 körül *Györffy*

¹ Elhangzott a Néprajzi Múzeum Magyar népviseletek I.: A szűr c. gazdag anyagú, több termet megtöltő kiállításának megnyitójaként, 1977. október 14-én. A kiállítást dr. Gáborján Alice és Horváth András rendezte.

István a kiskunhalasi pásztornapon még nagyon szép új cifraszűröket fényképezett le a juhászokon, hiszen a szűr a pásztoroknál, s közöttük is a juhászoknál tartotta magát legtovább.

Ma már nincs mester, nincs szűr se. A termelőszövetkezet juhászai közül az öregek elvéve még használják a subát mind a Tiszántúlon, mind a Duna-Tisza-közén, a foglalkozás jegyének számít a táji pásztorkalapok viselése, most még egy mester dolgozik a Tiszántúlon, egy kalapos pedig özvegyi jogon a Duna-Tisza-közén (*Szabadszálláson Herpainé*) készíti a kúnkalapot, mert a juhász igényli; viselik az ezüst vagy pakfontgombos kismándlit, pásztori voltak kifejezésére, de szűr már nincs. 1951-ben a Hortobágyon egyetemi hallgatóinkkal volt módunk látni esőben a kisújszállási legeltető társaság magyar gulyája mellett a gulyást, fejében az álladzsos le- és felhajtható karimájú hortobágyi kalap, testén már konfekciós viharkabát.

Az alapjában véve nagyon egyszerű, keleti, derékszögű szabásvonalú szűr, hogy a legfontosabbnál maradjunk, paraszti népünknek igen hasznos és szükséges ruhája volt munkára, de a díszített cifraszűrök a táji megoldások megragadó változataival népművészeti remeknek is mondható gáladarabok. A paraszti társadalom férfi tagjai a szűrposztóruhákat még a közelmúltban is általánosan viselték, legtovább a felső kabátnak számító szűr, s ezeken a díszítés a mesterek hagyománya és újra-teremtő művészi készsége összekapcsolódott a megrendelők speciális kívánásaival is. Igen rangosak díszítésben a gyermekszűrök, ezeket általában a jómódúak fiai viselték. Szakkörökben közismert, hogy a szűcs- és a szűrhimzés mennyire hatott egyes helységek és tájak egyéb textil-viseleti darabjaira.

A szűrnek van szimbolikus, szemiotikai szerepe is a népi társadalomban. Sokak előtt ismert, hogy lánykéréskor, ha a jelentkezőt nem vállalták vőnek, a bemenetkor lerakott szűrét kiakasztották a pitvarba vagy a ház ajtaja elé, tehát „kitették a szűrét”, ami azt jelentette, hogy nem adják hozzá a lányt. Ha gazdag helyen a viszonylag szegényebbet elfogadták, arra rámondták: „Jó helyre tette a szűrét”. Példáinkat még gyarapíthatnánk. A szűrposztóból készült ruha, pl. a szilágysági Korond völgyében, Hadadtól délre, vegyes lakosságú faluban is kifejezte a nemzetiségi hovatartozást: a szürkankó szegélyezése a magyaroknál zöld posztó, a románoknál piros, s hozzátehetjük, hogy a románok ezt a viseletet azonos vagyoni viszonyok közt később hagyták el.

Nem árt, ha a szűr virágkorában legalább két jeles vidékről áttekintést kapunk használatáról, viseleti értékéről, a ruhadarab sorsának alakulásáról. Elsősorban fuszuk át az 1940-ben, magas korban elhunyt kiskunhalasi gazdálkodó, *Gyénizse Lajos* parasztmemoárjának sorait (feljegyzésére *Nagy Czirok László* ösztönözte), melyben visszatekint gyermekkorára, az 1860–1870-es évekre. „... a régi időben készült szűröket, ha a szél átjárta is, de az esős időben át nem ázott, úgy legurult arról a reá-esett esővíz, mintha ott se lett volna. A nagy záporosóttól pedig olyan keménnyé lett, hogy a földreállítva úgy megállt, mintha valaki magára vette volna. ... A szűrposztóból szabták ki ezt a szűrszabó mesterek s varrták is meg a szűr gunyákat. Azonban itt a mi vidékünkön „csak a suba öccsének” nevezett, hajtott elejű, kapagallérú, két-ujjú szűrök voltak használatban. A külsejükön különféle cifrázatokkal díszítve, fekete vagy vörös-piros posztó és belliner színes fonalak reávarrásokkal.

A szűrök kétféle célú használhatóságra szabódtak s varródtak: pásztori s paraszti használatra. E két szabás csak annyiban különbözött egymástól, hogy a pásztoroknak valónak az ujjá vége gömbölyű alakra bevarrott volt, míg a parasztnak való... nyitott volt. Így azt kabátszerűen fel lehetett ölteni, esős időben dolgozhatott is benne, a két karját szabadon használhatta, ha útban érte a zivataros idő, a béres foghatta az ökörhajtó nagyostora nyelét, még a lapát s a vasvilla nyelét, a kocsi hajtó paraszt meg a gyeplőt, s a lóhajtó ostora nyelét. Hogy a pásztoroknak a bevarrott ujjú szűr miért kellett? Azok azt ... arra használták, hogy ami a kabát zseibein el nem fért..., s amit magukkal kellett állandóan hordani, hát azokat a szűrűjűkbe tették bele, így a napközi elemözsiájukat is.

A hátat takaró gallérját kapagallérnak nevezték, melynek elengedhetetlen díszül, annak két alsó sarkaira kerek, kétrétűen összevarrott szűrposztó darab csüngője oda volt varrva, amit szűr-gallér-töknek neveztek... Az ilyen csüngő díszét a gallér sarkáról akár csintalanság, akár bosszúból lenyisszenteszte valaki észrevételül, ... ha kitudódott, hogy ki vágta le, annak a szűr teljes árát meg kellett fizetnie.

Megállapítható, hogy a szűr is olyan nélkülözhetetlen gúnyája a pásztoroknak és a földműveléssel foglalkozó emberiségnek, mint akár a suba, mivel úgy a szűr mint a suba egyik szárnyára le lehet feküdni s a másik szárnyával meg be lehet takarózni.

Bizony a régi szabad világban a kint állító pásztorok viharos téli időben is éjjelente a szűrt a suba tetejébe terítve pipázgatva örködtek, virrasztottak az egyhelyben megállított falka mellett. A házasulandó szegény legényeknek is csak az esetben volt szerencsésük feleségnek valót kapni, ha szűr meg subájuk is volt, mert ha nem, azt már nem tartották életrevaló embernek, s az ilyen irgalom nélkül kikoszarattott." (Lásd *Nagy Czirok László*: Néprajzi vegyes gyűjtemény, XXXI. k. Kézirat. Egyetemi Néprajzi Intézet, Bp.)

A Dunántúlról, a széles értelemben vett Bakony területén, a Veszprém vármegyei bünyői eljárások (inquisitiones) azt mutatják, hogy a hivalkodásra csábító cifraszűr megszerzéséért a pásztor és a paraszt nem egyszer rabolt és lopott, ezért a vármegye tiltja megvételét, illetőleg használatát, halálbüntetést is kilátásba helyezve. Egy példa erre: az 1818. december 24-én kelt vizsgálati irat két ökörtolvaj viseletét így írja le: "... azon egy új, akasztófás, emezen pedig egy avétt s nem tzi fra szűr volt". Szentgáli kutatásaim alatt a bakonyi szűr anyagáról az öregpásztorok kiemelték vízhatlan képességét és alapanyagának rendkívüli masszivitását, utalva arra, hogy ha a haragost vagy a tolvajt összebaltázták, „összevalaskázták” is, bár a károsult „vérbesebbe feküdt”, a szűrön vágásnak nyoma sem maradt.

Eötvös Károly írja a Bakony c. művében (I. 212.) a szűr életéről: "... a bakonyi szűr ereje és ellenállása csoda, ... tíz-tizenöt évi viselés után mégis puhává válik, hajlékonyabb lesz, czifrája foszlik, színe sárgul, barnul, fakóbb lesz. Ilyenkor már nem a nyalka bojtárnak való, hanem idősebb embereknek, kisbéresnek, tehenesnek ... újabb tíz-tizenöt évi hűséges szolgálat után a gádorba, ólba, akóba kerül a nyoszolyára. Derékaljnak, ha meleg van, takarónak, ha hideg van." Végeredményben mind az Alföldön, mind a Dunántúlon utolsó rendeltetése: kutyafekvés, bográcsörölő; adott érte valamit a rongyszedő, végülis minden szála, darabja elejétől végig hasznos.

A szűr parasztruha, de volt időnként a nemzeti érzés szimbóluma is. Hazafias népieskedésből a Bach-korszakban osztrák-ellenes tüntetésül viselték a pesti arszlánok. *Lisznyay Kálmán*, az epigon költő, de Petőfi önzetlen támogatója a cifraszűr hordozásával hangsúlyozta népiességét. A szabadságharc leverése után a haladó szellemű *Teleki Sándor*, a „vad gróf”, Petőfi barátja, kinek koltói kastélyában töltötte a költő mézesheteit Júliával, a Jersey-i szigeti emigrációjába magával vitt honvágya csillapítására egy cifra szűrt, s ezt később az ugyanott más okból emigrációban élő francia barátjának: *Victor Hugónak* ajándékozta.

Gyönyörködünk a már múlttá vált szűrposztó ruhákban és a cifraszűrök idetova kuriózumnak ható szépségében, népünk ízlésigényének és kisiparosaink iparművészeti szintig eljutó értékeiben, a viselet és az esztétikum szintézise megértésével, s gondoljunk arra az értékre, amit Györffy István hagyott mindnyájunkra és utódainkra, a *Cifraszűr* című nagy művére, melynek ábráin közölt darabjait a kiállításon is láthatjuk.

Hajtsuk meg fejünket jelképesen azok emléke előtt, akik e viseletdarabokat létrehozták, kezükkel-szívükkkel, akik viselték munkában vagy ünnepi pompaként, akik már nincsenek, de akik nekünk is előkészítettek egy szebb világot.

Tálas István

